

Vojislav P. Nikčević

PRAIZVOR, PROTOTIP I PRAISKON IZGOVORA SLOVJENSKOG JATA – Ъ

Abstract

Primeval source, prototype and original articulation of the Slavonic sound jat – Ъ

According to R. Bošković, the central issue related to 'jat' and the Slavic studies is the question whether the old Slavic 'jat' (Ъ) was a diphthong or monophthong. The answer to this extremely complex question is dealt with respect to the location of the homeland of ancient Slavic people and their proto-Slavic language as the area of the primeval source, prototype and original pronunciation of the Slavonic sound 'jat' (Ъ) which represents the main distinguishing typological and structural element among the Slavic languages. Taking into consideration that sounds and phonemes, being the smallest phonetic and phonemic (phonological) units, can not be further divided, analyzed or decomposed in the traditional monogenetic (mono-centric) way, but emerge in the polygenetic (polycentric) structural way, i.e. through their interrelations, we come to the conclusion that the homeland of ancient Slavic people was located in places where the variants of Ъ were the most frequent. These are Slovenia with the west Venetic and East Slavic region, Poland with west Wends and Czechs and the Poland-Ukraine-Belarus triangle, which I define in linguistic way, but other variants have to be defined to compare among them. In the latter triangle originated the earlier Balto-Slavic linguistic community, forming part of the Indo-European proto-language, their oldest prototype and primeval source. Furthermore, this confirms that the most important Slavic articulations could represent variants of old Polish *iā* ('ä) as the diffuse diphthong between *ja* ('a) and *je* ('e) which appeared depending on their position and on the disappearance of the sound and phoneme *j* since it was very weak and unstable consonant transformed into the very close sound and phoneme *i* as its allophone *î* (= non-syllabic form of vowel *i*, e.g. in *kraî*) and reversely, on the basis of *i* transformed in *j*; *i* transformed in *e*, and *e* in *i*; and the separation of *ie* into *i* and *e*.

Uvod

R. Bošković svojevremeno je pisao da je centralno pitanje i jata i slavistike je li praslovensko *ě* bilo diftong ili monoftong [1], str. 26. Odgovor na to pitanje na današnjemu nivou naučnog razvitka mora se tražiti zavisno od toga će se nalazila prapostojbina praslovenskog jezika kao areala praizvora, prototipa i praiskona izgovora slovjenskoga jata Ъ kao glavnoga razlikovnog tipološkoga i strukturalnog elementa među slovjenskim jezicima. To je pitanje izuzetno složeno i odgovor na nj valja tražiti na posve novi način, jer su se dosadašnji pokušaji njegova odgonetanja pokazali kao neodrživi i nemogući [2]. To utoliko prije kada se zna da nauka ni do dana današnjega još uvijek nije definitivno odgovorila na pitanje će se nalazila pradomovina Slovjena. Za dokaz toga u ovom radu navešću poviješne spornije mišljenja naučnika raznih profesija kao orijentir moguće lokacije praslovenskog

jezika i velikoga međusobnog razilaženja naučnika tih profila po tome isto tako izuzetno zamršenom pitanju. Budući da su i seobe starijih Slovjena u izvorima i literaturi vrlo sporne, njima se u ovom radu neću baviti, i one ostaju otvorene za dalje proučavanje.

I

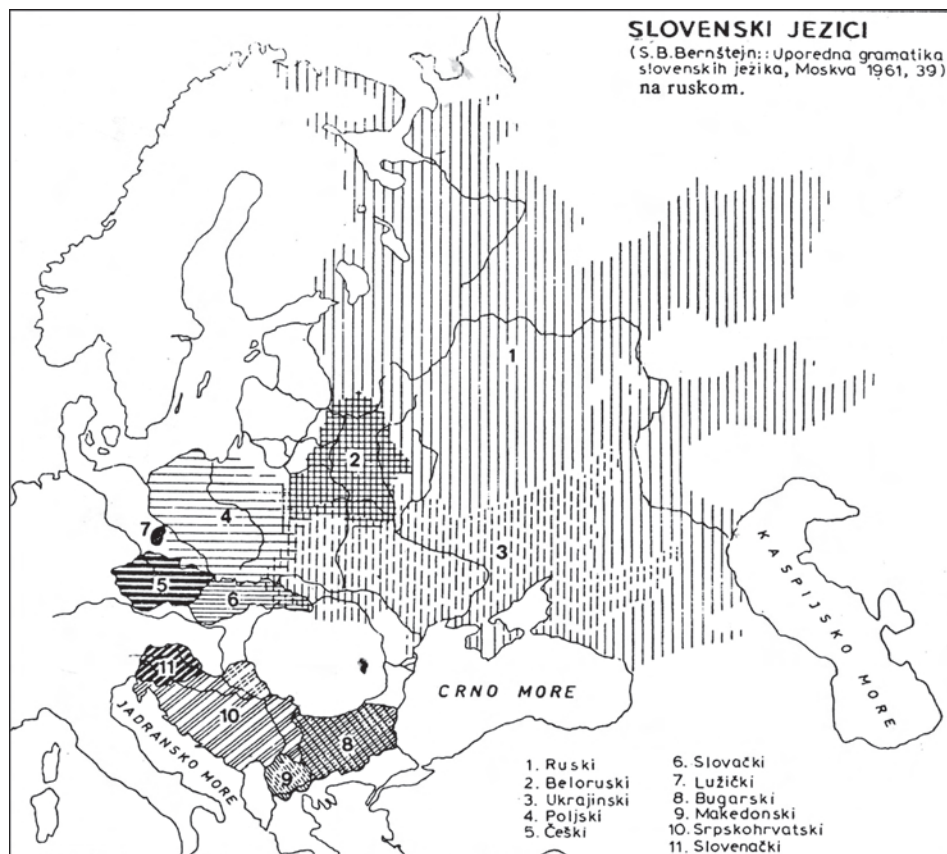
Teorije o Slovjenu i njihovome praslavjenskom jeziku odnose se na vrijeme njihova pojavljivanja u pisanim izvorima. A to se njihovo ime u vrelima posigurno javlja vrlo kasno - tek početkom 5. stoljeća. Međutim, oni su i prije toga, svakako, pod tim ili nekim drugim imenom morali opstojati. Za razliku od postavki teorija o pradomovini Slovjena, do prekretnice dolazi u slovenistici oko sredine osamdesetih godišta prošlog stoljeća. Tu sam prekretnicu prije izvjesnog vremena okarakteristao riječima: *Epohalno pomembnost ne samo za slavistiku in slovenistiku, temveč za evropeistiku nasploh, imajo odkritja Jožefa Šavlija, Mateja Bora in Ivana Tomažiča o Venetih (Venedih, Vendih, Vindih...) kot najstarejših prednikih Slovencev, ter o venetskem jeziku (venedškem, vendškem, vindškem) kot prazgovoru in prototipu praslavjanskega jezika, ki so objavljena v njihovih referatih in v njihovih knjigah* [3,4] i [5], str. 122-130. To isto vrijedi i za nauk njihovijeh sljedbenika i nastavljača u zbornicima radova [5-8] s međunarodnijeh naučnih skupova koji na temelju arheoloških, povijesnih i jezikoslovnijeh proučavanja prisustvo Slovjena i njihova praslavjenskog jezika pomijeraju čak u najdalju antičku i predantičku prošlost te na široke i daleke zapadnoevropske i južnoevropske prostore. To se čini u duhu i u skladu s posigurno utvrđenom etimologijom imena *Sloven(c)i*, nastalom od osnove *slov-* (iz slovjenskog oblika *slovo* »riječ«) + *veneti* = *sloveneti* = *sloveneci* = *Slovinci*. A ime *Veneti* (*Vendi*, *Vindi*, (*V*)*Anti* i sl.) izvedeno je iz indoevropskijeh jezika kao oznaka za protoslovjenski etnikum na obalama Baltičkog mora u doba prije pojave naziva *Slojjeni* u značenju zapadni »nastanjenici morske obale« kao praslavjenski preci Slovenaca i drugih Slovjena [9]. I u *Općoj Enciklopediji* [10], izričito stoji da su se zajedničkim slovjenskim imenom nazivale i osamljene naseobine Slovenaca u stranoj sredini, romanski sušedi su ih zvali *Sclavons*, *Sclabos* i Njemci *Winden*, *Windische* - izrazom bavarskog dijalekta upotrebljavanom i u administrativnom jeziku. Preko toga imena ide se u povijesnu dubinu i zemljeopisnu širinu.

Povijesnu širinu iskazuje hrvatski povjesničar S. Pantelić koji se ponajviše bavio pradomovinom Slovjena [11]. To je uradio u posebnoj monografiji multidisciplinarnog karaktera *na temelju historijskih, antropoloških, arheoloških, mitoloških i lingvističkih istraživanja*, polazeći još od Troje i Trojanskog rata (1174-1874. godišta prije nove ere), kada se po njemu prvi put spominju Veneti kao Slojjeni. Drži da su teorije podrijetla Slovjena vrlo raznolike. Jedna grupa naučnika pradomovinu Slovjena je tražila na istoku, druga na zapadu, a treća na jugu. Neki su je tražili i izvan Evrope, u Indiji, zapadnoj Aziji, Mesopotamiji ili Sarmatiji. U studiji daje i prijedlog svih teorija o podrijetlu Slovjena koje su zastupane od srednjeg vijeka pa sve do danas, da bi se ustanovilo koja teorija posjeduje najviše dokaza da bismo je prihvatili. Poblize, navodi zastupnike azijskoevropske teorije, istočnoevropske teorije, zapadnoevropske teorije i južnoevropske teorije.

Posebno su važni Pantelićevi dokazi o pradomovini Slovjena: prisustvo Veneta kao Slovjena u Panoniji, Troji, Italiji, Galiji, na Baltiku, u Karantaciji, Istri, u Liburniji, Japodiji,

u Dalmaciji, na rijekama Moravi (Srbija), Zeti i Morači (Crna Gora). Pošavši od Panona (Peonaca) takođe kao Slovjena, značenja njihova imena, panonsko-dalmatskog nastanka etničkih granica Panona, Panona ševerno od Drave, između Save i Drave, južno od Save i Slovjentstva Panona, Stjepan Pantelić pradomovinu Slovjena locira u srednjem Podunavlju. Za tu svoju teoriju ipak nije donio odgovarajuće lingvističke dokaze.

Iako se moja osobnost nije saglasila s Pantelićevom pradomovinom u srednjem Podunavlju jer za to nema jezičkih konkretnih dokaza, njegovu je studiju preporučila za knjigopečatnju sljedećijem riječima: *O pradomovini Slavena postoje tri glavne teorije: istočna, zapadna i južna. Svaka od njih je jednako legitimna i kao takva posjeduje argumente za i protiv. Tek kad se etnološki, historiografski, lingvistički i antropološki studijozno obrade i poslije toga međusobno usporede, vidjeti će se koja je od njih najviše naučno utemeljena* [11], str. 285. To sam napisao kao prvi recenzent knjige jer ona sadrži velika saznanja o Venetima u praistorijskoj dubini i zemljopisnoj širini. I drugi recenzent Pantelićeve knjige, R Rotković [11], str. 287, ističe: *Da bi se jedna knjiga preporučila za tisak, nije neophodno*

Slika 1. Slovjenski jezici prema S. B. Bernštejnu (Očerk sravnitel'noj gramatiki slavjanskih jazykov, Moskva 1961, str. 39)

da se autor i recenzent slažu u svim zaključcima. Mnogo je važnije pitanje: da li se radi o samostalnom istraživanju koje razmiče dosadašnje granice znanosti u ovoj materiji i otvara vrata na sobi da uđe svježji zrak, ili o kompilaciji tuđih istraživanja, po onome Vukovome: ko pročita deset narodnijeh pjesama, može sam sastaviti jedanaestu. A ovdje se radi o originalnom istraživanju koje nas vraća na izvore, prvi put u nas sakupljene na jedno mjesto, tako da na osnovu te građe možemo da donosimo i sopstvene zaključke. Pa iako se i ne slažemo u svemu s autorom, naći će se drugi koji će se složiti.

Uopredno istraživanje indoevropskih jezika pokazalo je da je praslovenski jezik tijesno povezan s jezikom starijih Balta (Litavaca, Prusa itd.), nešto manje sa starijem romanskom i germanskim jezičkim razvojem, a prilično malo s iranskim jezicima. Na teritoriji slovenske pradomovine, koja se prema tome nalazila između ta tri jezička područja, u toponomastici dolaze različiti tragovi, slika 1.

M. Bor vjeruje da je još davno prije nove ere - vjerovatno već mnogo stoljeća prije toga - morala postojati tijesna povezanost između Baltika i Jadrana, dakle među baltičkim i jadranskim Venetima. To je potvrdio nizom osobitosti u zapadnoslovenskijem narječjima i upoređenjem između slovenskoga jezičkog blaga s baltičkim, pogotovo s letonskim, Tabela 1.

Vrlo je teško tačno i precizno utvrditi pradomovinu Slovjena i njihova praslovenskog jezika jer istorija, etnologija, arheologija i antropologija ne mogu da je datiraju i obilježe u kontinuitetu od predistorijskoga, antičkog i predantičkog doba usljed nedostatka dovoljnog broja arhivskih izvora i arheoloških iskopina. Lingvistika je u odnosu na spomenute nauke u većoj prednosti da posredstvom onomastičkoga materijala, koji najbolje čuva pradrevnu starinu, bar u globalu označi će bi se mnogo sporna prapostojbina starijih Slovjena mogla nalaziti. Po mojemu mnijenju u pradomovini se nalazi praizvor, prototip i praiskon izgovora slovenskog jata Ъ kao grafema različite izgovorne vrijednosti u okviru praslovenskog kao jednoga od indoevropskih jezika, nastalog iz nostratičkog prajezika. Taj nastanak nije potekao iz jednoga dijalekta, kako se pođekad u jezikoslovlju mnije, već iz mnoštva njih policentrično oformljenijeh još od samog nastanka nostratičkoga kao pretpostavljenog prajezika, jedne od natporodica svjetskih jezika [2], str. 240, nap. 29. Svaki prajezik se dijalektalno razvija od prapočetka svojega postojanja.

II

Sama činjenica da se u lingvistici priznaje da *nije poznat izgovor praslovenskog ě* [12], str. 110, dovoljan je razlog da se uzme u svestran naučni pretres njegov izgovor. Čak mu ni u staroslovenskome jeziku *nije pouzdano utvrđen izgovor* [13], str. 595. Svi dosadašnji bezuspješni pokušaji da se to fundamentalno pitanje slovenistike i slavistike definitivno riješi bazirano je na pogrješnoj metodološkoj postavci da je jat bio glas ili dvoglasnik, monoftong ili diftong, koji se monogenetski (monocentrično) cijepao na brojne reflekse (odraze) kao na svoje sastavne elemente po obrascu: *Rascijep staroga vokala jat u troje: e, i, ije (je) - glavno je obilježje po kojemu se razlikuju tri hs. govora: ijekavski (ili jekavski), ekavski i ikavski* [13], str. 595. Vidi na toj metodologiji nepostojećega cijepanja ě na tzv. reflekse zasnovani "nauk" [14]. To su tri izgovora grafema jat u mnoštvu njih kao smjenica

Tabela 1. Leksemi prema pravopisu letonskog, slovenskog jezika, slovenskijeh narječja

Letonski	Slovenski	Slovensko narječje	Crnogorski*
sagrabt	zagrabiti	zagrabt	
pragrabt	pograbiti	pagrabt	
sagriezt	zagrīsti	zagriest	
saēst	zajesti	zajest	
sasalit	zasoliti	zasalit	
sagazt	zagaziti	zagazt	
sadurt	zadreti	zadrt	
sarunāt	zaravnati	zarunat	
jemt	jemati, vzeti	jemt	
maisit	mesiti	maist	
mainīt	menjati	majnit	
samainīt.	zamenjati	zamajnit	
paiet	poiti	pajet	
izputet, izpuhtet	izpuhteti		
paržaget	prežagati	paržaget	prepiliti
izmest	izmēsti	izmest	
vartit	vrteti	vartit	
paīset	pojesti	pajest	
paīsedt	posedeti	paīsedet	
paškielet	poškiliti	paškielet	
pazabt	pozabiti	pazabt	zaboraviti
parstat	prestati	parstat	prestati podnijeti
parstavet	prestaviti	parstavet	premjestiti
pardot	predati	pardat	
pardurt	predreti	pardert	
pariet	prijeti	parjot	uhvatiti
parnest	prenesti	parnest	
dunet	doneti		
vienmer	venomer	vjenmer	neprestano
vienkop	venkup	vienkup	zajedno
itd. itd.	itd. itd.		

* Riječ je prevedena na crnogorski jezik samo ako se po značenju mnogo udaljuje od slovenskog jezika.

(alternanti ili alternacija) u slovenskijem jezicima. Evo još jednoga rječitog primjera pogrješnog tretmana navodnoga cijepanja jata na njegove rastavne sastavnice: *Cijepanje (fisija) suprotan je proces od stapanja. To je pojava da od jednoga glasa postaje slijed dvaju glasova od kojih svaki ima neko svojstvo izvornog glasa. Primjer je te promjene razvoja jata u hrvatskome standardnom jeziku. Taj se fonem rascijepio na dva glasa od kojih je jedan (i ili j) zadržao obilježje napetosti, a drugi (e) obilježje otvorenosti, dva obilježja koja su bila*

najrazlikovnija za fonem »jat« u kasnom praslavenskom. Cijepanje je dosta česta pojava u svjetskim jezicima. To piše pod naslovom *Cijepanje glasova* [15], str. 18. Na toj metodologiji uglavljene su sve dosadašnje interpretacije cijepanja jata iako se zna da su glasovi i fonemi najmanje fonetske i fonološke jedinice koje se dalje ne mogu dijeliti i analizirati.

Protiv toga mladogramatičarskoga monogenetskog poimanja razlaganja glasova kao psihičke i fizičke (psiho-fizičke, psiho-fiziološke) djelatnosti [12], str.154 u posebnome radu [16,17] suprotstavio sam učenje opšte lingvistike B. Malmberga [18] kao revnosnog kritičara mladogramatičarske škole, upozoravajući pri tom na mnoge naročito značajne promjene koje nastaju u samoglasnicima i suglasnicima kad se kombinuju jedan s drugim i prozodijskim obilježjima kakvi su akcenti (naglasci).

Poslije fizičke analize pokazalo se i dokazalo da ono što ljudi koji se služe nekijem jezicima smatraju jednim »istijem zvukom«, u stvari, je veliki broj veoma različitijih zvukova (glasova). Naime, postoji onoliko varijacija jednog glasa koliko ima kombinacija toga glasa s drugim fonetskim elementima. Moderna spektografija mnogo je doprinijela da se dokaže koliko su brojne ove varijacije - završava B. Malmberg [18], str. 82, kao kompetentni šedok u mojoj knjizi [19]. A to dalje znači da se glasovi odista ne cijepaju, već opstoje jedan pored drugoga u vidu neprestane i neprekinute simbioze i sinteze staroga i novog te zavisno od njegovijeh suodnosa u statičkoj jezičkoj strukturi u toku promjenjivoga govornog akta kao njezinoj opoziciji dolazi do realizacije neograničenog broja različitijeh kombinacija varijacija isto tako neograničenog broja glasova kao činilaca koji uzrokuju njihovu opstojnost, izmjene i evoluciju. Da li će nastati ovi ili oni glas, zavisi od toga koja će varijantna komponenta preovladati u suodnosima. To je strukturalistička interpretacija suodnosa glasova koja se morala naći u *Slavenskoj poredbenoj gramatici* M. Mihaljevića [15], str. 221-222 i [17], str. 305-306.

Pošto se glasovi ne cijepaju na tradicionalistički pokazani način, praižvor, prototip i praiskon izgovora slovjenškog jata Ъ mogli bismo tražiti u njegovoj prapoljskoj vrijednosti, tj. tamo će bi se mogla nalaziti prapostojbina starijih Slovjena i njihova praslavenskog jezika. U uporednoj gramatici slovjenškijeh jezika već je postalo izvjesno kako izgleda da je prapoljska vrednost jata bila ě. Najstariji primer za a mesto jata u poljskom jeziku nalazimo kod geografa bavarskoga, u 9. veku: *Dadosesani = Dziadoszani < *Dědošane (ime jednog šleskog plemena)*. Prema tome, u poljskom jeziku ě pošeđuje dva izgovora: *jedan pred prednjonepčanim tvrdim suglasnicima t, d, n, s, z, ł, r = 'a, drugi u ostalim slučajevima = 'e: biały || bielić, dziad || dziedzić, miasto || w mieście, wiara || wierzyć, lato || w lecie, las || w lesie*. U polapskom kao poljskome sušednom jeziku nalazi se ista situacija kao u poljskom jeziku: *ò<'a* pred tvrdijem prednjojezičnim suglasnicima (t, d, n, s, z, ł, r), *'e* u ostalijem slučajevima [1], str. 30, i [20]. Prapoljsko *ǫ* znači dvoglas između ja i je, kao crnogorsko *ǫ* u *pās*. Njegova vrijednost zavisi od suodnosa s naznačenijem glasovima.

I M. Mihaljević tvrdi da se u poljskom jeziku praslavensko jat razdvojilo u dva glasa. Pred tvrdijem (nepalatalizovanim) dentalima odraz mu je 'a, a drugđe je e: *dział - dzielić, wiara - wierze* (lok.), *wiano, wiek, biały - bielić* itd. Slično je tome stanje i u ostalijem jezicima lehitske grupe [15], str. 218. Sad se postavlja pitanje kako se izgovaraju 'a i 'e. Poznato je

da apostrof (´) uz suglasnik označava njegovu palatalnost (mekoću) [16], str. 566. A ta se palatalnost ostvaruje posredstvom suglasnika *j* [2], str. 58-59, kao palatalnog suglasnika.

Odgovor na postavljeno pitanje daje polonista Đ. Živanović kad naglašava: *Suglasnici p, b, m, f, w, k, g mogu biti u m e k š a n i , a njihova umekšanost će se obeležavati znakom i. Tada to i neće činiti slog, nego će biti samo znak za umekšavanje prethodnog suglasnika. Onako kako smo ga upotrebljavali uz suglasnik ŋ.*

Evo kako te umekšane suglasnike treba izgovarati. Pokazaćemo to na primeru. Uzmimo reč piana. Ovde i ne označava samoglasnik, nego je oznaka da je prethodni suglasnik umekšan. Zato ćemo ovu reč izgovarati kao p̂ana, tj. kao dvosložnu reč, koja će imati izgovoreno meko p. Praktično bi se to umekšavanje moglo objasniti ovako: ako posle ovakvog suglasnika izgovaramo naše vrlo slabo j, dobićemo umekšan suglasnik p. Ali podvlačim: vrlo slabo j. Zato bismo onda reč piana mogli transkribovati: p̂ana. Dakle, dva sloga. Tako će biti i kod drugih sličnih primera:

*piana (= p̂ana) - p(j)ena
 pioro (= p̂uro) - pero
 bieda (= b̂eda) - b(ij)eda, nemaština
 biodro (= b̂odro) - bedro
 miedza (= m̂edza) - međa
 miara (= m̂ara) - m(j)era
 wiara (= v̂era) - v(j)era
 wierzba (= v̂ežba) - vrba
 ofiara (= of̂ara) - žrtva
 kierunek (= k̂erunek) - pravac
 kierować (= k̂erować) - upravljati
 ogień (= oĝien) - oganj, vatra [21], str. 13.*

Dakle, *á* i *é* u poljskom jeziku se izgovaraju kao *ja* i *je* u riječima s jatom. Vrlo slaba izgovorna vrijednost suglasnika *j* koju naglašava Živanović u tome jeziku nije karakteristična samo za nj nego uopšte. B. Miletić opisuje njegovu artikulaciju tako što je jezik malo udubljen na srednjoj liniji i s nepcima gradi prolaz koji je najuži na tvrdom nepcu. Jačina suglasničkog šuma koja nastaje time što vazduh prolazi kroz žlijeb zavisi od jačine i brzine vazdušne struje i od veličine prolaza. Inače je *j* dosta promjenjiv glas, zavisno od akcenta i okoline. Pri našem *j* je suglasnički šum uopšte slab, naročito između palatalnijeh vokala (*seje*), a ispred *i* (*obojica*) se gotovo i ne čuje; znatno je jače iza *i* (*bijke*). Po izgovoru sličan je *j* vokalu *i* [22], str. 45.

Miletić, u vezi s pomenutom slabom prirodom našega *j*, ukazuje i na njegovo gubljenje u različnijem položajima, tako naročito u početku riječi. Treba uporediti *e* pored *je*, *er* pored *jer*, *oš* pored *još* i sl. - nesumnjivo u zavisnosti od položaja u rečenici. Ovo je kolebanje imalo za posljedicu ne samo da se *j* propušta nego i obrnuto da se dodaje i tamo đe mu po etimologiji nema mjesta: upor. *jučer* (< *včera*), *jutro* (pored *sutra*), *jaspra* (grč. *aspra*), *jeftin* (grč. *eftinos*). Isto se tako javlja i prijelazno *j*: *bio* > *bijo*, *iako* > *i - j - ako* i sl [22], str. 85-86. Viđi i: [16], str. 147.

Prema izloženom, dvoglas *ia = ja* (‘a) i *ie = je* (‘e) u poljskijem riječima npr. *wiara*, *miara*, *piana* te *wiek*, *bieda*, *śmiech* izgovara se *vjara*, *mjara*, *pjana*, *vjek*, *bjeda*, *śmjeh*. Kako je prapoljska vrijednost jata bila *iä* (‘ä), tj. dvoglas između *ia = ja* i *ie = je*, u prvijem riječima je, zavisno od navedenijeh suodnosa s drugim glasovima, preovladalo *ja*, a u drugijem riječima *je*. Taj isti princip izgovora realizovao se u crnogorskom (i)jekavskom jeziku i dubrovačkome govoru hrvatskog jezika kao izvorno jedinijem takvim izgovorima među južnoslovenskim jezicima.

P. Đorđić je već pokazao da je u našoj ćirilskoj pismenosti *jat* imalo nekoliko vrednosti: *ja*, *a*, *e*, *ije*, *je*, *i*, *j* [23], str. 204. U vezi s tim, moja osobnost je napisala da su sve te sekvence u ćirilskim tekstovima redakcijske pismenosti fiksirane slovom (znakom) ili grafemom Ъ. A to nedvosmisleno govori u prilog tome da je to slovo bilo višeglasno, bolje reći da je njime izražavana izgovorna vrijednost sedam sekvenci, da je u toj pismenosti čitano zavisno od položaja u riječi i na taj način nastojalo da iskaže njegovu postojeću izgovornu vrijednost u govornijem (narodnim) jezicima od strane pisara ili dijaka kojima su zborili. To su čitali isto kao što su Ćirilo i Metodije prvobitno jatom (Ɱ) u glagoljici fiksirali njegovu izgovornu vrijednost u makedonskom slovenskom govoru iz okoline Soluna (Ɱ = *vjara* “vjera”, u crnogorskom *koljara* “kolera”, u poljskome *miasto* “grâd”, *wiara* “vjera”, u makedonskom *jazik* “jezik”) i njihovi nastavljači staroslovenske pismenosti kad su kao tvorci ćirilice jatom (Ѣ) zacijelo izrazili njegovu izgovornu vrijednost u bugarskoj govornoj sredini, ili pak u novome vijeku kao što su hrvatski preporoditelji projektovali češko slovo *ě* tako da ga svako može čitati perma svojem izgovoru, kao *je*, *ie*, *ije*, *e* i *i* i na druge načine [16], str. 79.

Na osnovu uvida u naznačeni ćirilički izgovorni kompleks slova Ѣ, biva očividno da se njime fiksirao prejutovani vokal *ja* na početku riječi i sloga (Ѣѡ Ѣѣ “javljati”, *iko* “jako”, *izъ* “jaz”), samoglasnik *a* poslije mekijeh suglasnika, uglavnom iza *lj*, *nj*, *ć*, *đ*, ali i u drugijem primjerima (*срѣѣ* “Srđa”, *прѣмо* “prema”, *орѣхъ* “orah”), kao samoglasnik *e* u grupi konsonant + *r* + *je* poslije gubljenja *j* [*r(j)e* > *re* (Б ѣрза “Breza”, Брѣзница “Breznica”, Врѣла “Vrela”)], sekvenca *ije* (*вѣкъ* “vijek, vječnost”, *вѣсть* “vijest, glas”, *бѣсь* “bijes”), prejutovani vokal *je* (Ѣѣѣ “jesti”, *вѣра* “vjera”, *вѣровати* “vjerovati”), samoglasnik *i* ispred glasova *j*, *o* (<*l*), *lj* i *đ* (*l*, *d* + *j*) (Бѣоградъ “Biograd”, видѣо “vidio”, сѣдѣо “sjedio > sedio”, сѣѣѣѣ “sijati”, бѣлѣѣ “biljeg”) i suglasnik *j* (u stsl. oblicima *землѣ* “zemlja” i *вечерѣнѣ* “večernja”). Dakle, *j* se svuda piše jatom, đe postoji i đe se gubi [16]. I u tim primjerima je jako promjenjivi glas.

B. Miletić s pravom kaže: *Razvitak jata u ije (je) morao se vršiti preko diftonga ie. To, pored ostalog, potvrđuju mnogi ijekavski govori u kojima se još i danas sačuvalo jednosložni izgovor dugoga jata (na pr. svijet, viék, kòlĭĕvka, riĕka), a ne kao što traži Vuk: svijet, vijek, kòlijevka, rijĕka.* B. Miletić još dodaje da bi u najkraćem potezima istorija jata u našem jeziku bila ova: Za njegovu osnovnu vrednost možemo uzeti diftong *ie* (iz transkripcija stranaca vidi se da je komponent *e* bio jasniji) [22], str. 70. Taj diftong niko nije ni pokušao izvesti iz poljskog *ie*(*ie*).

S tim je posve saglasno naukovanje moje osobnosti kad je, polazeći od toga da se u polapskome jeziku kao prazvoru i prototipu jezika crnogorskog nalazi dvoglasni

fonem /*ɛ*/ (*je* ili *ie*), odnosno da postoji i u poljskome kao polapskom sušednome jeziku i u našim kratkijem i u dugim slogovima, kao u primjerima: *czlowiek* (čovjek) i *śmiech* (smijeh) [24], str. 39, kazala kako je očividno da je još u Polablju-Pomorju kao mogući slovjenjskoj pradomovini predaka Crnogoraca i Dubrovčana dvoglasnom fonemu /*ɛj*/ u riječima s dugijem jatom poput: *lijep, vijek, sijeci, rijeka* dodavano samo poziciono [*i*] poradi ostvarivanja što prohodnijeg izgovora [25], str. 111-126. U tome slučaju slijed [*ije*] je stvarno alofon dvoglasnoga fonema (*ie*). A to onda znači da su u polapskom jeziku uporedo opstojali, tj. kao /*ie/*: [*ije*]. Iz svega ovđe izloženog još šljeduje i to da svi takvi, kratki i dugi tzv. refleksi jata u slovjenjskijem jezicima nijesu ništa drugo do alofoni i alternante, monogenetski (monocentrično) i poligenetski (policentrično) stvoreni. Na taj način je i praiskonski fonem /*ɛ/* kao prototip i praiizvor dvosložnoga trofonemskog slijeda [*ije*] u jeziku crnogorskome i govoru dubrovačkom u odnosu na fonem /*e/* u srpskome i fonem /*i/* u hrvatskom i bosanskome jeziku kao zamjenici jata zaista autonomno i autohtono nastao, što će reći da nije nikakvi refleks nepostojećega glasa ili dvoglasnika *a, ie, êä, îä* ili bilo kojega drugog u praslavljenjskom jeziku. Uostalom, i u tradicionalističkim jezikoslovnim disciplinama se drži da se od dvoglasnika *je* razvio današnji ijekavski izgovor [26,27]. Pantelić [28] izjavljuje: “U posljednjem broju ‘Hrvatskih obzora’ (1/2000) V Nikčević je vrlo lijepo prikazao postanak ijekavice s lingvističke strane a koje će pitanje biti poblize obrađeno u *Gramatici crnogorskog jezika* .. [16]. No do sada je već iznio neke dokaze koji se mogu općenito priznati.” Isto prihvata i R Rotković [29] kad podvlači: “Nikčević je, takođe, gramatički razložio i utvrdio: ‘Polapsko *ie* je prototip i praiizvor našeg (*i*)*je*’. Sama činjenica da su poljski suglasnici “*ś, ź* (po izgovoru kao naši dijalekt. suglasnici u ijekavskim govorima npr. u *śekira, koži*),” kako piše u *Pravopisu srpskoga jezika* [30], str. 226, najbolji je dokaz da je štokavska (crnogorska i dubrovačka) ijekavica donešena s područja na kojemu su egzistirali ti suglasnici, tj. iz polapskog jezika. U vezi s tim vidi i moju polemiku s R. Marojevićem u *Monitoru* [31,32]. Sve to stoji u knjizi moje osobnosti [15], str. 54-55. Vidi i [33]. U bosanskome i hrvatskom jeziku to *je* je hibrid postao od ikavskoga i (i)jekavskog prema *je* izgovoru [34].

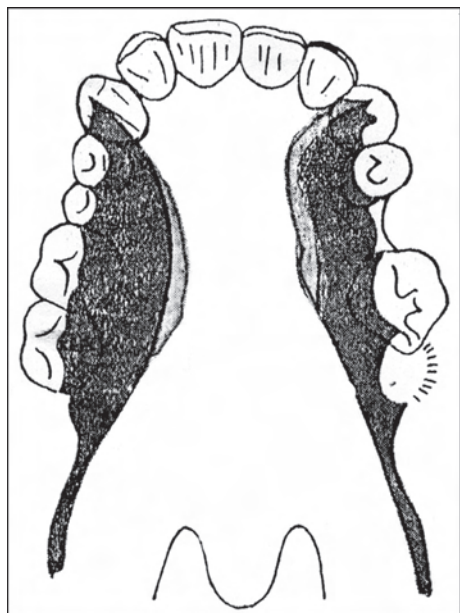
Iz maloprije pokazanog uvida u ćirilčki kompleks slova ѣ videli smo da se u centru pažnje nalazi glas *j* u doticaju sa samoglasnicima i suglasnicima, zato što nema odgovarajuće grafije u zetskoj (crnogorskoj) redakcijskoj pismenosti iz poznoga srednjeg vijeka, mora da se piše na različite načine, poput grafema ꙗ (jen), ꙗѣ (jon), ꙗ (ju), e (jest), kojijema su takođe bilježeni takvi odnosi. Iskazuje se posredstvom ѣ uz prejetovane vokale *ja* na početku riječi i sloga, *je* i u slijedu *ije* (da ukloni *zije*) te u poziciji konsonant + *r* + *je*, *đe* se nakon njegova gubljenja srijeće vokal *e*, *pa na mjestu i ispred glasova j, o (<l), lj i đ (l, d + j)* i kad se sam srijeće kao suglasnik *j*. Na taj način se ispoljava promjenjiva izgovorna vrijednost *j* u susretima s vokalima i konsonantima. Time se ostvaruje jezički dinamizam, bez kojega nema evolucije [16], str. 79, [34], str. 353-369. To vrijedi za sve izgovore jata.

Na svemu tome se “naročito lepo ogleda jedna od najznačajnijih fonetskih osobina glasova da se često u međusobnom dotiru menjaju” [35], str. 98. To ipak ponajviše vrijedi za glasove *j* i *i* zbog njihove veoma bliske tvorbe. Artikulacija suglasnika *j* srodna je artikulaciji samoglasnika *i*, dakako jako zatvorenog *i*. Otvor za prolaz vazdušne struje pri izgovoru

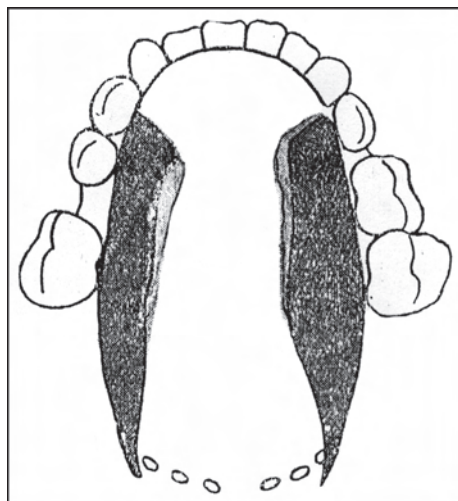
samoglasnika *i* je, naravno, znatno veći, te ova prolazi slobodno bez ikakvog trenja, dok je pri izgovoru suglasnika *j* prolaz znatno sužen tako da nastaje trenje koje stvara i nešto šuma. *Zbog ove srodnosti glasova j i i oni u našem jeziku mogu da prelaze jedan u drugi, kao u primerima zeitin>zejtin; zbog nje se mešaju i imena Mi(h)ailo i Mi(h)ajlo.* Riječi u kojima se vrši ovi prijelaz jednoga od ova dva glasa u drugi, razumije se, povećavaju, odnosno smanjuju, broj slogova za jedan [35], str. 78. Prema tome, sa sigurnošću se može zaključiti da se u analiziranijem primjerima zaista ne radi ni o kakvome razlaganju jako zatvorenog samoglasnika *e* (*ě*) pod imenom jat (ѣ) na sporne sedmoglasovne sekvence zetskoga redakcijskog izgovornoga kompleksa, već o indirektnijem grafijskim rješenjima u pogledu fiksiranja glasa *j* u dodirima sa samoglasnicima i suglasnicima i o međusobnome pretvaranju i zamjeni glasova *j* i *i* zbog njihove bliske tvorbe i dr. glasova [16], str. 81.

S tim se slaže i nauk da pri artikulaciji glasa *j* položaj govornijeh organa gotovo je isti kao i pri izgovoru vokala *i*, samo što prednji dio jezika s prednijem tvrdim nepcem tvori duguljat prolaz. Zbog takve njihove bliske artikulacije proističu određene teškoće, koje se ogledaju u tome što se zamjenjuju u govoru i pismu. Zapravo konsonant *j* se realizuje kao prijelazni suglasnik ili poluvokal *ĵ* (što znači da je kao takvi tvorbeno blizak samoglasniku *i*), a rijetko kao *j*. U tome se nalazi ključ za objašnjenje nastanka ijekavskog izgovora [16], str. 28. U prilog tome ide i tvrdnja B. Brborića [36] o tome da još ima nesaglasnosti oko toga da li su sonant *j* i vokal *i* "dve ili jedna fonema". I R. Bigović-Glušica [37], str. 14, polazi od toga da najviše problema i u pisanju M Miljanova predstavlja obilježavanje fonema *j*. S pozivom na riječi B. Miletića [38], str. 66, kaže: "... Postoji ceo niz prelaza od *i* ka *j* i da je više puta nemoguće odrediti da li u određenom slučaju imamo posla sa *j* ili sa *i* ...". R. Bigović-Glušica još dodaje da njegova bliska artikulacija i akustička struktura s fonemom *i* dovodi do pojave da u velikom broju primjera grafemom *i* označava foneme *j* i *i*, ili čak da grafemom *j* označava takođe i *i* i *j*. Kako Miljanov piše po sluhu, otuda njegova nesigurnost u pogledu obilježavanja ova dva fonema. Ista autorka i u *Zaključku* [37], str. 309-310, sažima sljedeće: "Najviše problema u pisanju M. Miljanova predstavlja fonema *j* koju obilježava grafemima *i* i *j*, - a sve to zbog vrlo bliske artikulacije i akustičke strukture ove dvije foneme. Kolebanja u pisanju sonanta *j* u intervokalskoj poziciji usko su vezana sa stanjem u piščevim zavičajnim govorima, dok u većini kombinacija naš pisac se odvajava od te dijalekatske baze."

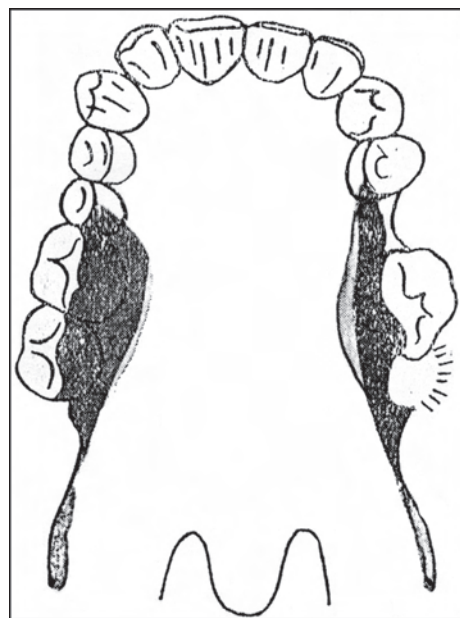
Još je konstatovano i to da je glas *j* po svojem načinu izgovora vrlo blizak samoglasnicima pa se uz njih različito izgovara, a odatle proističu i neke teškoće u pisanju [12], str. 109. U vezi s jatom, zanimljiv je i izgovor samoglasnika prednjeg reda: *i*, *e*. Položaj artikulacionijeh organa je i pri izgovoru ova dva vokala sličan: prednji i srednji jezik se diže k tvrdom nepcu, ali tako da je prolaz pri *e* nešto širi. Rubovi jezika pritisnuti su uz kutnjake i njihove desni, a vrh jezika je povijen nadolje i opire se o donje šekutiće. Usne su pasivne i grade duguljast pljosnati otvor (pri *e* opet nešto veći nego pri *i*) [22], str. 48. Drugijem riječima, karakteristične crte artikulacije (smanjivanje prolaza između usana, odnosno pomeđu jezika i nepca) ispoljavaju se dakle jače pri *i* [39], str. 21-22. Prema položaju jezika u horizontalnom pravcu B. Miletić vokale prednjeg reda (*i*, *e*) predstavlja slikama br. 10, 20, 21 i 22 [39], str. 17, 21.

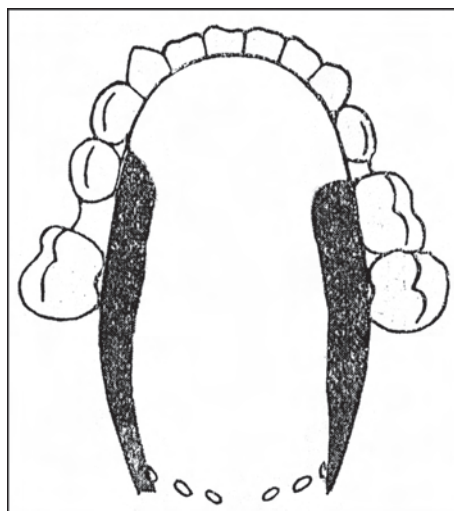
Сл. 10 и у Пíва (светлија површина),
пíпа (тамнија површина)

Сл. 20 и у Пíва (св. п.) пíпа (т. п.)

Сл. 22 е у бéба (св. п.), бéба (т. п.),
напореда

Сл. 21 е у бéба (св. п.), бéба (т. п.)

Osnovno strukturalističko načelo je da jezičke pojave ne valja proučavati izolovano, nego u njihovoj međusobnoj uzajamnoj vezi i međusobnome uzajamnom djelovanju jer svaka jezička činjenica postaje pravom činjenicom kad su istraženi svi njezini odnosi sa sličnijem činjenicama istoga reda i određenog sloja lingvističke strukture. Zato se u proučavanjima pazi kojemu sloju jezička pojava pripada, pa je ravan (nivo, sloj) jedan od osnovnijih strukturalističkih termina [12], str. 260. Iz toga slijedi zaključak da glasovi i fonemi istoga reda mogu da opstoje paralelno, da se međusobno izmjenjuju jedan u drugi i da se gube ili pak da se razdvajaju u dvoglasu *ie*.

Pošto je suglasnik *j* po izgovoru blizak samoglasniku *i*, koji se mjesto njega često upotrebljava [13], str. 588, odnosno obrnuto, samoglasnik *i* je blizak suglasniku *j*, čiji je alofon, to *i* iz *ie* kao znak umekšavanja poslije tvrdijeh suglasnika u svijem pozicijama prelazilo je u *je*. Tako je još u Polablju-Pomorju i u našem kratkim slogovima nastalo *je* (*vjera*) i u dugijem slogovima, nakon umetanja pozicionog *i* zarad prohodnosti izgovora, (*ije*) (*Sienkiewicz* > *Sjenkjevič* > *Sijenkijevič*, u polj. izgovoru *Šenkjevič*). U tom slučaju slijed [*ije*] je alofon dvoglasnog fonema /*iel*/. A to onda znači da su u polapskom jeziku uporedo opstojali, tj. kao [*ije*] : /*iel*/. Tako su ih registrovali Trautman, Rotković i drugi onomastičari. Kako su crnogorski jezik i dubrovački govor hrvatskog jezika nastali iz polapskog, samo su oni iz njega naslijedili *je* u kratkijem i *ije* u dugim slogovima (i)jekavskog izgovora kao "južnog govora" [2], str. 65-66.

Poznato je da ukrajinski književni jezik za *ě* ima 'i: *did, sino, hlib*, dat jedn. *vodi*. Tako - i većina govora Ukrajine i svi govori Galicije. Samo mali pojas ševernoukrajinskih dijalekata za *ě* ima diftong *ie* (*ie*). U b(j)eloruskom jeziku *e* je u svijem položajima zamijenjeno s *e* [1], str. 28. U najnovijoj uporednoj gramatici slovenskih jezika stoji da se u ukrajinskom standardnom jeziku *jat* u svijem položajima odražava kao *i*, a tako je i u svim jugoistočnijem i jugozapadnim dijalektima. U ševernijem govorima se naglašeno *jat* danas odražava kao dvoglas *ie*, a nenaglašeno kao *e*, tako da se u mnogijem riječima pojavljuju smjene: *d'ieđ - dedok, m'ieħ - mešók, sn'ieg - snegý*. U standardnome bjeloruskom jeziku i u većini bjeloruskih govora *jat* se u svijem položajima zamijenilo s *e* [15], str. 218.

S obzirom na to da glasovi i fonemi *i* i *e* pripadaju istome, prednjemu redu samoglasnika, odnosno da im je artikulacija bliska, i oni u dvoglasu *ie* poljskog jezika opstoje kao takvi, ali su se u tome dvoglasu ponaosob *i* i *e* u prošlosti i razdvojili. To se dogodilo u vidu *i*, dajući u ukrajinskome kao poljskom sušednome jeziku ikavski izgovor. A u obliku *e* pojavilo se u bjeloruskome kao takođe poljskom sušednome jeziku. Da su se ikavski u ukrajinskome i ekavski u bjeloruskom jeziku razvili iz dvoglasa *ie*, dokazuje mali pojas ševernoukrajinskih dijalekata diftong *ie* (*ie*) (po Boškoviću), odnosno *ie* u ševernijem ukrajinskim govorima (prema Mihaljeviću). To može biti ostatak prapoljskoga *je* = *ie* (*i e*), odnosno 'e. Taj proces razdvajanja dogodio se u praprostosti.

Za *ije* izgovorni kompleks *jata* nastao iz polapskog jezika postoji potvrda i u crnogorskom jeziku: *U ije nemamo pun, nego manje ili više reduciran glas j, često jednu vrstu nesložnog ĩ. Ova nesložnost nekiput je apsolutna da se između i i e ne čuje nikakav glas, a iza ove redukcije poslednji je vokal u ie prema prvom mogao dobiti nešto zatvoreniji karakter - preći u određen glas i, a ovaj će dublet, prirodno je, dati jedno vrlo dugo i, kakvo i jest ono*

u ikavizmima crnogorskih muslimana [40]. Sve upućuje na to da je *ije* nastalo od *ie* (*ie*), u kojemu je *i* neslogovno i da *j* potiče od pozicionog *i* kao svojega alofona, koje se čuje ili pak ne čuje, pri čemu je *i* e iz *ie* moglo prijeći u *i*, s prijethodnijem *i* dajući vrlo dugo *i*, u određenijem muslimanskim govorima crnogorskog jezika (*bīli*, *brīg*, *vrīme*). Adnan Čirgić je taj proces predstavio ovako: *ije>ie>iê>ī* [41]. Moguć je u *ie* i proces da se prema drugom vokalu pojavi i samoglasnik *e* kao vid *sažimanja grupe i(j)e u e* [42] po modelu: *ije>ie>ie>e*. Time bi cio kompleks jata mogao nastati iz prapoljskoga *jā* (*ä*) kao dvoglasnika između *ja* (*a*) i *je* (*e*) našao odgovarajuću verifikaciju u jeziku crnogorskom, đe je očevidno pretvaranje *e* u *i* te *i* u *e* iz *i(je)*.

Provjerimo to i na primjerima *ś* i *ź* [43] u mrtvome polapskom i živome poljskom, crnogorskome i dubrovačkom govoru hrvatskog jezika. Poljski jezik posедуje glas koji se obilježava na dva načina pred suglasnikom i na kraju riječi kao *ś*, tj. *s* sa dijakritičkijem znakom, a ispred samoglasnika znacima *si*. Ako je pak šljedeći samoglasnik *i*, onda će znak za samoglasnik imati i onu drugu funkciju - smatra Đ. Živanović.

Živanović postavlja i pitanje: Kako se taj glas izgovara? Na to pitanje odgovara riječima: *Ako znate da se u Crnoj Gori i Hercegovini [44] reč s e k i r a izgovara s drukčijim s na početku, a mi to pišemo: sjekira, onda će to biti isti glas koji imaju i Poljaci, i to je meko s (obeležavamo ga u transkripciji sa: s'). Isti taj glas izgovaramo svi kad posle predloga s dođe reč koja počinje sa ć: s ćerkom. To je inače glas koji se nalazi na sredini između s i š. Praktično bismo mogli preporučiti ovakav način izgovora toga glasa: treba namestiti govorna oruđa za izgovor suglasnika ć, ali ga ne izgovoriti, nego propustiti vazdušnu struju da protiče, bez praska, karakterističnog za početak izgovora suglasnika ć. To će biti suglasnik ś. Ponavljam kao kad mi kažemo: s ćerkom.*

ściana (= *sćana*) - zid

ścieżka (= *sćeška*) - staza

ściskać (= *sćiskać*) - stiskati

Kad se naviknemo na ovaj suglasnik ispred *ć*, treba da pređemo i na primere kad će biti sam.

siano (= *s'ano*) - *s(ij)eno*

siadać (= *s'adać*) - *s(j)ed(j)eti>śeđeti*

siatka (= *s'atka*) - mreža

siedzieć (= *s'eđeć*) - *s(j)ed(j)eti>śeđeti*

siostra (= *s'ostra*) - sestra

siekira (= *s'ek'era*) - *s(j)ekira>śekira*

siwy (= *s'iwie'*) - *s(ij)ed* (ne: *siv*)

Bezvučnom suglasniku *ś* odgovara zvučni suglasnik *ź*. Da bismo izgovorili ovaj glas namestit ćemo govorna oruđa za izgovor glasa *đ*. Onako kako se u nekim našim krajevima izgovara reč: *zjenica* (U crnogorskom jeziku *ženica* ide zajedno sa *šekira* i jezero). A u svakidašnjem govoru čuje se taj glas u spojevima: *s đavolom*, *s đubretom*. Za pisanje važi isto pravilo kao za *ś*.

na *bruźzie* (= na *bruźde*) - na *brazdi*

na *gwieździe* (= na *gw'ezde*) - na *zv(ij)ezdi*

gwiaździsty (= gv¹az¹distie) - zv(j)ezdan

kuźnia (= kuz¹nja) - kovačnica

ziarno (=z¹arno) - zrno

zieć (= z¹enjč) - zet

ziemia (= z¹em¹a) - zemlja

ziomek (= z¹omek) - zemljak

zima (= z¹ima) - zima

zimny (= z¹imni^e) - hladan

Pa će tako biti i imena i prezimena:

Kośiuzko (= *koścuško*) - *Koścuško*>*Koścuško*

Sienkiewicz (= *s¹enk¹evič*) - *Sjenkjevič*>*Šenkjevič* [21], str. 25-26.

Istoj kategoriji prezimena pripadaju i:

Sikora (= *s¹ikora*) - *Sjikora*>*Šikora*

Zieliński (= *z¹ielinjski*) - *Zjelinjski*>*Želinjski*.

Jedino Crnogorci od južnoslovenskih naroda i nacija u svojem standardnom jeziku pooseđuju *ś* i *ź*, kojijema se transkribuju naznačeni poljski leksemi na ogovarajući način [45]. U bosanskome, hrvatskom i srpskome jeziku standardnom, dospjeli iz crnogorskog jezika masovnijem seobama stanovništva od početka XV. stoljeća, su arhaizmi i dijalektizmi te kao takvi stilemi. Polapskog podrijetla, u jeziku crnogorskom nastali su tzv. novijem ili jekavskim jotovanjem (umekšavanjem *s* i *z* sonantom *j*) i jednačenjem po mjestu tvorbe [46]. A u ostalijem trima srednjojužnoslovenskim jezicima standardnijem pišu se u regresivnome, nejotovanom pojavnom obliku ijekavskog izgovora, kao strano tijelo u te jezike dospjeli iz crnogorskog jezika takođe masovnijem seobama, izuzev dubrovačkog govora u hrvatskom jeziku. Prvo treba vidjeti kako se u tijem jezicima piše poljsko slovo *i* ispred samoglasnika te kako se *ś* i *ź* iz poljskoga standardnog jezika u njima pravopisno transkribuju. To dvoje je u međusobnoj vezi.

Slovo *i* ispred samoglasnika piše se kao *j*: *Białystok* - *Bjalistok*, *Mickiewicz* - *Mickjevič*, *Jagiello* - *Jagjelo*, *Wieliczka* - *Vjelička*, *Kielce* - *Kjelce*, *Cyrankiewicz* - *Cirjankjevič*. Slova *ś*, *ź* pred samoglasnikom (osim u grupama *ść*, *śl*, *źl*) i na kraju riječi u naš jezik prenose se kao *s*, *z*, a *si*, *zi* pred samoglasnicima kao *sj*, *zj*: *Świłtochowski* - *Svjentohovski*, *Zośka* - *Zoska*, *Kaśka* - *Kaska*, *Łoś* - *Los*, *Zieliński* - *Zjelinjski*, *Sienkiewicz* - *Sjenkjevič*, *Zosia* - *Zosja*. Grupe *ść*, *śl*, *źl* pišu se kao *ść*, *śl*, *źl*: *Zamość* - *Zamośc*, *Przemyśl* - *Pšemiśl*, *Koźle* - *Koźle* [47].

U pisanju poljskih imena u srpskome standardnom jeziku najsloženiji je problem prenošenja poljskih suglasnika *ś*, *ź* (po izgovoru kao naši dijalektalni suglasnici u ijekavskim govorima, up. *śekira*, *koźi*). Za poljsko *ś*, *ź* pred samoglasnicima (u ovom položaju se pišu u poljskom pred slogotvornijem *i* kao *s*, *z*, a pred drugim samoglasnicima kao *sj*, *zj*) nema potrebe da se mijenjaju odredbe pravopisa (obrazac *Krasicki*, *Kazimjeź*, *Sjenkjevič*, *Zjelinjski*). Za iste suglasnike ispred konsonanta i na kraju riječi (tada se u poljskom pišu sa *ś*, *ź*) pravopis predviđa da se prenose kao *s*, *z*, izuzev u grupama *ść*, *śl*, *źl*, koje se prenose kao *ść*, *śl*, *źl*. U ovo pravilo treba unijeti neke popravke: 1) nema potrebe da se izuzimaju grupe *śl* i *źl*, nego i u njima treba pisati *s*, *z* (s izuzetkom *Śljonsk* - *Śląsk*, poljsko ime za Šlesku

ili Šleziju); 2) kao *šč* prenosi se ne samo grafija *śc*, nego istoznačna grafija *śc(i)* (*Košćan* i sl.); 3) krajnje *ś* bolje je prenositi kao *š* i *ź* kao *ž* ako bi se našli takvi primjeri (izuzetak je prezime *Los*, podudarno s odgovarajućim zoonimom) [48]. Nepotrebno je dalje navoditi poljske transkripcije slova u srpskom jeziku.

U hrvatskom jeziku podliježu transkripciji: *i(V)→j(V)*: *Opieński→Opjenjski*; *ś→š*: *Zamośc→Zamośc* [49]. U bosanskom jeziku ne vrši se uopšte ortografska transkripcija sa stranih jezika, pa samim tijekom ni iz poljskog jezika [50].

Za razliku od crnogorskoga jezika i dubrovačkoga govora hrvatskoga jezika mogućeg polapskog podrijetla, bosanski i hrvatski štokavski jezik zacijelo do masovnijih seoba stanovništva početkom XV. vijeka mogu poticati od ukrajinskoga, a srpski ekavski iz bjeloruskog [51]. Zato u njima nema izvornijih *ś* i *ź* kao umekšanih suglasnika, nego se zamjenjuju regresivnijem *sj* i *zj* i transkribuju kao *š* i *ž* koji postoje u ukrajinskome i bjeloruskom jeziku. Iz tog razloga tako je i u službenoj ekavskoj varijanti srpskog jezika. A u njegovoj (i)jekavskoj varijanti, kao *gođ* i u bosanskome i hrvatskom jeziku štokavskog ijekavskoga narječja, osim dubrovačkoga govora hrvatskog jezika, *ś* i *ź* se zamjenjuju regresivnijem *sj* i *zj* i transkribuju kao *š* i *ž* stoga što njihov standardni (i)jekavski izgovor posredstvom reforme Vuka Stefanovića-Karadžića potiče iz istočnoštokavskoga crnogorskoga jezika, koji mu je bio maternji [52].

U prilog svemu tome ide i afrikata *z* (*dz*) koja sa *ś* i *ź* čini u jeziku crnogorskome i govoru dubrovačkom hrvatskog jezika jedino trojstvo među svijem južnoslovenskim jezicima. I Poljaci imaju takvi glas koji se *kod nas izgovara jedino u reči dzindzov, kada ga obeležavamo sa dva znaka, a to je jedan glas. Tako se obeležava i u poljskom: dz. On se izgovara kod nas i onda kad se suglasnik c nađe ispred kakvog zvučnog suglasnika, pa se s njim jednaci. Primer: otac ga ne poznaje, gde izgovaramo: otadz ga ... U našim dijalektima, čuje se ovaj glas i u rečima: dzvono, dzvezda, a u makedonskom je to običan i čest glas i obeležava se znakom s* [21], str. 10 (u crnogorskoj abecedi *z* je iz azbuke).

Jezici	Standardi i dijalekti			
Poljski	‘a	‘e		
Češki	i	‘e	ie	e
Slovački	ie	e		
Polapski	‘o	‘e		
Lužički	ie	e		
Ruski	e	‘o	ie	i
Ukrajinski	‘i		ie(ie)	
Bjeloruski	e			
Staroslovenski	*e = ä			
Makedonski	e			
Bugarski	‘a	e	‘ä	
Srpskohrvatski	e	i	ie	ie(je)
Slovenački	ë ē ě	‘i	ie	ie

Tačno je da se afrikata *z* kao pojedinačan glas nalazi u nekijem s makedonskim i bugarskijem kontaktnim govorima i u srpskom jeziku kao dijalektalan, poput u dubrovačkom govoru hrvatskog jezika, ali ne i u neutralnoj vrijednosti, kao što se javlja u crnogorskom standardnom jeziku [53]. U ostale srednjojužnoslovenske jezike poljsko *dz* prenosi se takođe kao *dz*: *Miłdzyrzec - Mjerdzižec, Miłdzylesie - Mjendzilesje*. Ali ako se taj glas nalazi na kraju riječi ili ispred bezvučnih suglasnika, piše se kao *c*: *Grudziqdz - Grudonc* [47]. Kaže se da se poljsko *dz* i u srpski jezik prenosi kao *dz* (osim u grafiji *dzi* i kad se jednači po zvučnosti), samo što mu je pravopis izuzeo *dz* na kraju riječi, preporučujući zamjenu *c*: *Grudonc*. Opravdanije je, ne izuzimati ni ovu poziciju, nego pisati *Grudondz, Ksjondz*, jer se u padežnijem oblicima *dz* više ne nalazi na kraju riječi (u položaju pozicionog obezvučavanja), pa pisanje *c* gubi opravdanje [54].

Potrebno je napraviti i tabelarni uvid u izgovore slovenskih standardnih i govornijeh (vernakularnih) jezika ili dijalekata po R. Boškoviću [1], str. 27-30.

Kao što se iz Boškovićeve udžbenika vidi, brojni izgovori jata u svijem slovenskim standardnijem i govornim (vernakularnijem) jezicima kao organski (biogenetski i etnogenetski) srodne strukture predstavljaju izgovorne drugačice (varijante ili inačice) nastale u različitim suodnosima kao smjenice, alternante ili alternacije zavisno od više faktora: od toga da li je u riječima slog akcentovan ili neakcentovan, je li kratak ili dug, da li je otvoren ili zatvoren, je li mek ili pak tvrd, đe mu je mjesto u slogu i riječi. A to sve zaista poriče zablude da su pokazane smjenice nastale iz jednoga glasa ili dvoglasnika cijepanjem, raspadanjem ili razlaganjem na reflekske ili odraze. U stvari, smjenice su moguće drugačice prapoljskoga 'ä>ā i 'é kao difuznog izgovora praslavenskoga jezika nastalog iz baltoslovenske jezičke zajednice indoevropskoga prajezika u vidu sastavnog dijela pretpostavljene nostratičke natporodice kao mogućeg praizvora, prototipa i praiskona svih slovenskih izgovora. Te smjenice u slovenskijem jezicima paralelno opstojе, međusobno se uzajamno izmjenjuju jedne u druge, gube ili razdvajaju zavisno od bliskosti reda, ravni, sloja ili nivoa kojijema pripadaju.

Zaključak

Pošavši u prvom dijelu ovog rada od interdisciplinarnoga i multidisciplinarnog proučavanja moguće lokacije praotadžbine starijih Slovena kao orijentira đe bi se mogla nalaziti, ostavljajući to pitanje zajedno s njihovijem mogućim seobama za dalja studioznija monografska istraživanja, u mogućnosti sam da svedem rezultate lingvističkoga izučavanja toga izuzetno složenog pitanja iz drugoga dijela rada na jednom primjeru. Neophodno je da se saznanja svih nauka o tome slože.

Polazeći od toga da se glasovi i fonemi kao najmanje fonetske i fonemske - fonološke jedinice ne mogu dalje dijeliti i analizirati, cijepati ili razlagati na tradicionalistički monogenetski - monocentrični, već nastajati na poligenetski - policentrični strukturalistički način, tj. u međusobnijem uzajamnim suodnosima, dolazi se do saznanja da bi prapostojbina starijih Slovena mogla bila tamo đe ima najviše drugačica *nb*, ponajviše uzrokovanih složenim supstratom i izuzetno razuđenijem reljefom. To su potencijalno Slovenija sa

zapadnijem venetskim i istočnim slovjskim predjelima, Poljska za Vendima i Česima te trougao Poljska-Ukrajina-Bjelorusija, koji sam lingvistčki opredelio, a i ostale treba jednako opredijeliti za međusobnu uporedbu.

Uzimajući u obzir da se u trouglu Poljske, Ukrajine i Bjelorusije susrijeću, dodiruju i ukrštaju poljski jakavski i jekavski, ukrajinski ikavski i bjeloruski ekavski izgovor slovjskoga izgovora starog grafema jat Ъ, sve govori u prilog tome da se tu nalazila moguća mnogo sporna slovjska pradomovina. Zna se da se prapoljska vrijednost jata *jā* (*ä*) kao dvoglasnika između *ja* (*á*) i *je* (*é*) račva u jakavski i jekavski izgovor. Njegov jekavski izgovor razvio se iz dvoglasa *ie* (*vjera*). Iz tog dvoglasa postao je i (i)jekavski izgovor dodavanjem pozicionog *i* kao alofona vrlo slaboga promjenjivog suglasnika *j* (*vjek*>*vijek*), s njegovijem razdvajanjem na *i* i *e*, ikavski u ukrajinskome i ekavski u bjeloruskom i svijem ostalim slovjskijem jezicima. Sve njihove smjenice nijesu ništa drugo do drugačice prapoljskoga dvoglasnika *ī*, realizovanog u *á* i *é* koji u međusobnijem uzajamnim suodnosima samoglasnika i suglasnika pod određenijem uslovima kao takvi opstoje, izmjenjuju se jedni u druge, gube i razdvajaju. Ovom njihovom strukturalistički sprovedenom interpretacijom obesnažuje se dosadašnji nenaučni mladogramatičarski pristup poimanju i rješavanju toga veoma važnoga zagonetnog pitanja. Uz to se problem jata definitivno rješava na odgovarajući način u svijem svojim nepoznanicama i zagonetkama. Time je lingvistika obavila i svoj dio posla koji se odnosi kako na lokaciju praslavljskoga jezika, tako i na prapostojbinu starijih Slovjena. Sve se ovo podudara za narode, opisane u spisu *O upravljanju carstvom* ili *Spisu o narodima* (*De administrando imperio*) Konstantina VII. Porfirogeneta [55], koji, bez obzira na to što u njemu sve postavke nijesu naučno potvrđene, predstavlja prvorazredni povijesni izvor za interdisciplinarno proučavanje Južnijih Slovjena što su bili od interesa za Vizantiju (među njima ne nalaze se Slovenci), koji detaljno govori o preseljenju predaka dijela Srba, Hrvata i Bošnjaka (mnije se na islamske Zahumljane ili docnije Hercegovce kao današnji dio Bošnjaka što su prema Porfirogenetu "Srbi" u socijalno-statusnom značenju, tj. grčki *serbi* = latinski *servi* "sluge, robovi" Vizantinaca pod njihovom vrhovnom vlašću u Dalmatinskoj temi) iz Poljske oko 630. godine. O tome doseljenju piše i anonimni Pop Dukljanin iz druge polovine XII. vijeka i u vatikanskoj redakciji kapitalnog *Kraljevstva Slovjena* (*Regnum Sclavorum*) iz XVII. i u ugarskom izdanju iz XVIII. stoljeća. A drugijem naučnim disciplinama ostaje da to urade u skladu s rezultatima tih proučavanja.

Literatura

1. R Bošković, *Osnovi uporedne gramatike slovenskih jezika*, I, *Fonetika*, Univerzitet u Beogradu - Naučna knjiga, Beograd 1972
2. V P Nikčević, Jat (Ъ) u slovenskom i ostalijem slovjskim jezicima kao razlikovni element u svjetlosti istorizma, monogeneze i poligeneze, *Jezikoslovne studije*, Centralna narodna biblioteka Republike Crne Gore "Đurđe Crnojević". Posebna izdanja. Knjiga 53, Cetinje 2004, 251-273 (skraćena verzija); *Zbornik treće međunarodne konference Staroselci v Evropi*, Založništvo Jutro, Ljubljana 2005, 56-76 (proširena verzija)
3. M Bor, J Šavli, I Tomažič, *Veneti naši davni predniki*, Editions Veneti, Vienna: German Ed. 1988, Slovenian Ed. 1989, Italian Ed. 1991, English Ed. 1996, Russian Ed. Vol. I, 2003

4. I Tomažič, *Z Veneti v novi čas*, Editiones Veneti, Ljubljana 1990
5. V P Nikčević, Nova spoznanja o Venetih kot prednikih Slovencev, *Zbornik prve mednarodne konferencie Veneti v etnogenezi srednjeevropskega prebivalstva*, Založništvo Jutro, Ljubljana 2002, 122-130
6. *Zbornik posveta Praprebivalstvo na tleh Srednje Evrope*, Založništvo Jutro, Ljubljana, 2003
7. *Zbornik mednarodnega posveta Sledovi evropske preteklosti*, Založništvo Jutro, Ljubljana, 2004
8. *Zbornik mednarodnega posveta Staroselci v Evropi*, Založništvo Jutro, Ljubljana, 2005
9. V P Nikčević, Veneti u jednoj etnološkoj interpretaciji, *Zbornik mednarodnega posveta Sledovi evropske preteklosti*, Založništvo Jutro, Ljubljana, 2004, 109
10. *Opća Enciklopedija*, 7, Raš-Szy, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1981, 506
11. S Pantelić, *Pradomovina Slavena u srednjem Podunavlju*, Mainz/Zagreb 2002
- ¹2. S Babić, *Jezik, "Panorama"*, Zagreb 1967.
13. R Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, I, A-O, Matica hrvatska, Zagreb 1969
14. E Barić, M Lončarić, D Malić, S Pavešić, M Peti, V Zečević, M Znika, *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb 1995, 608-609.
15. M Mihaljević, *Slavenska poredbena gramatika*, 1. dio. *Uvod i fonologija*, Školska knjiga, Zagreb 2002
16. V P Nikčević, Glasovi se ne cijepaju. *Jezikoslovne studije*, Centralna narodna biblioteka Republike Crne Gore "Đurđe Crnojević". Posebna izdanja. Knjiga 53, Cetinje, 2004, 207-226
17. *Zavičajnik*. Zbornik Stanislava Marijanovića. Povodom sedamdesetogodišnjice života i četrdesetpetogodišnjice znanstvenog rada. Priredio M Tatarin, Sveučilište Josipa Juraja Strossmayera u Osijeku i Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek, 2005, 293-309
18. B Malmberg, *Moderna lingvistika*, Slovo ljubve, Beograd 1979, 82
19. V Nikčević, *Crnogorski jezik*. Geneza, tipologija, razvoj, strukturne odlike, funkcije. Tom I (*Od artikulacije govora do 1360. godine*), Matica crnogorska, Cetinje 1993, 151-190
20. Poljski lingvista R Bońkowski iz Katowica mi je 17. avgusta 2005. godišta elektronskom poštom poslao poruku u kojoj stoji da danas u poljskom jeziku postoje dva izgovora: sinhronični i asinhronični. U pogledu rasprostranjenosti tih dvaju izgovora poljsko područje je podijeljeno: na jugu Poljske je sinhronični izgovor umekšanih suglasnika pisanih fonetski: *p', b', m', f', v', k'*, a ne dvoglas koji sadrži tvrdi suglasnik +*j*. Sever Poljske je asinhronični, tj. postoji kraće *j* s osnovnijem suglasnikom. Asinhronični izgovor se sve više širi i na drugi dio Poljske preko Varšave kao glavnog grada i posredstvom medija. Samo treba znati da u asihroničnom izgovoru to *j* se ne izgovara tako dugo kao npr. u riječi *jutro*. Prvi put je sinhroniju uvela kao službeni izgovor B. Wierzychowska u knjizi *Fonetika i fonologija jezika polskiego* 1980. godišta na osnovu jednog zapisa zvanog B. Postoji nekoliko fonetskih zapisa čiji izgovor zavisi od toga kojemu području Poljske pripadaju njihovi autori - zaključuje R Bońkowski. Vidi i: Tekst 26 u knjizi *Zapis fonetyczny*. Zbiór ćwiczeń. Wydanie VI Liliane Madelske i Małogorzate Witaszek-Samborske, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań, 2003, 41.
21. Đ Živanović, *Poljski u 100 lekcija*, Prosveta, Beograd 1971
22. B Miletić, *Pregled istorije srpskohrvatskog jezika*, Beograd, b.g.
23. P Đorđić, *Istorija srpske ćirilice*. Paleografsko-filološki prilozi, Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, Beograd 1970, 204
24. A Spagińska-Pruszaki, B Tošović, *Srpskohrvatski jezik*. Kurs serbsko-chorwackiego z gramatyka i wyborem tekstów, Uniwersytet Gdański, Gdańsk 1992, 39

25. R Rotković, Ijekavica u onomastici kao crnogorski etnički i kulturni identitet, Međunarodni naučni skup *Jezici kao kulturni identiteti*, Crnogorski PEN centar, Cetinje, 1998, 111-126
26. S Babić, *Jezik*, "Panorama", Zagreb 1967, 110
27. V P Nikčević, O postanku ijekavice. Odgovor na članak Stjepana Pantelića Dolazak Crnogoraca, objavljen u "Hrvatskim obzorjima", *Hrvatska obzorja*, br. 1, Split 2000, 201-208.
28. S Pantelić, Pradomovina Crnogoraca, *Hrvatska obzorja*, br. 2, Split 2000, 356
29. R Rotković, *Odakle su došli preci Crnogoraca*, 2. izdanje, Onomastička istraživanja, MontEdit, Podgorica, 2000, 361
30. M Pešikan, J Jerković, M Pižurica, *Pravopis srpskoga jezika*. I. Pravila i njihovi osnovi. II. Rečnik uz pravopis. Matica srpska, Novi Sad 1994, 226
31. *Monitor* [Podgorica], br. 503, 9. jun 2000, 40-42
32. *Monitor* [Podgorica], br. 505, 23. jun 2000, 2-4
33. V P Nikčević, *Rusista kao njegošolog*, Lučindan, br. 9, Cetinje, na Lučindan 2003, 102.
34. V Nikčević, Podrijetlo hrvatskoga i bosanskog savremenoga dvoglasnoga je(ie)kavskoga izgovora, *Kroatističke studije*, Erasmus Naklada, Zagreb, 2002, str. 353-369
35. M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik* (Gramatički sistemi i književnojezička norma), I. Uvod, Fonetika, Morfologija, treće izdanje, Naučna knjiga, Beograd 1975
36. M Radovanović, B Brborić, I Klajn, D Petrović, D Čupić, M Pešikan, Predistorija i sociolingvistički aspekti, *Srpski jezik na kraju veka*, Institut za srpski jezik SANU - Službeni glasnik, Beograd 1996, 31
37. R Bigović-Glušica, *Jezik Marka Miljanova*, Kulturno-prosvjetna zajednica, Podgorica, 1997, 14
38. B. Miletić, *Izgovor srpskohrvatskih glasova*, Beograd 1933, 66
39. B Miletić, *Osnovi fonetike srpskog jezika*, Znanje, Beograd, 1952, 21-22.
40. M Stevanović, Istočnocrnogorski dijalekat, *Južnoslovenski filolog*, knjiga XIII, Beograd, 1933-1934, 25. Stevanović na 26. strani istog rada za to nalazi potvrdu i kod M Rešetara. On (Rešetar) je u Mahali, zetskom selu južno od Podgorice, čuo neku vokalsku udvostručenost s reduciranim drugim vokalom: *razdi^llim*, *dvi^l uvri^ldim*, a pored toga u više primjera: *di^lli*, *cri^leva*, *mi^lha*, *ri^lč*, *posi^ldio*, *sni^lg*, *svi^lt*, *uvri^ldim*, *zvi^lzde*, *zdi^lbac*. Po onome što sam ja utvrdio - veli M. Stevanović - ovo je samo upola, ukoliko se tiče primjera s *i^l*, tačno. Dužina *i* je prečerano duga, nenormalno; u nekijem slučajevima se, uistini, još oseća svoje vrste dvoglasnost i glasovnu vrijednost bi možda tačnije bilo tražiti znakom *i^l* nego običnijem *î*. Ali ti slučajevi nijesu oni koje navodi prof. Rešetar, već dvosložne riječi što slivanjem ova dva vokala postaju jednosložne: *bri^ls(t)*, *tri^ls(t)*, *bi^ls*, *sni^lg*, *svi^lt*, *sni^lt*, *vi^lk*, *dri^ln* - zaključuje M Stevanović.
41. A Čirgić, Karakteristike govora podgoričkih muslimana (na osnovu arhivskih rukopisa), *Almanah*, Podgorica, 2004, br. 27-28, 99.
42. L Vujović, *Mrkovićki dijalekat* (s kratkim osvrtom na susjedne govore), SDZb, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, 1969, 100.
43. M Nikčević, Fonemi š, ž, 3, ć, đ u crnogorskom standardnom jeziku (Kritički osvrt na jedan prilog), Međunarodni naučni skup *Norma i kodifikacija crnogorskog jezika*. Zbornik radova, Podgorica, 28-30. X. 2004, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2005, 107-122, i u Zborniku S Marijanovića *Zavičajnik*. Zbornik Stanislava Marijanovića. Povodom sedamdesetogodišnjice života i četrdesetpetogodišnjice znanstvenog rada. Priredio M Tatarin, Sveučilište Josipa Juraja Strossmayera u Osijeku i Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek 2005, 279-291.
44. J Dedijer, *Hercegovina*, SKZ, Beograd, 1909: Veleti/Ljutići/Vilci i Abodriti/Obodriti/Bodrići

- naselili su i istočnu Hercegovinu do Mostara. A i od početka XV. vijeka taj prostor je masovnijem seobama stanovništva pred Turcima mahom nastanjen iz Crne Gore.
45. V Nikčević, *Pravopis crnogorskog jezika*, prvo izdanje. Izdavač Crnogorski PEN centar, Cetinje, 1997, 54
 46. V Nikčević, *Piši kao što zboriš*. Glavna pravila crnogorskoga standardnoga jezika, Crnogorsko društvo nezavisnih književnika, Podgorica, 1993, 53-54
 47. *Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika* Pravopisne komisije, Matica srpska-Matica hrvatska, Novi Sad-Zagreb, 1960, 158-159
 48. M Pešikan, J Jerković i M Pižurica, *Pravopis srpskoga jezika*. I. Pravila i njihovi odnosi i II. Rečnik uz pravopis. Novi Sad, 1994, 226-227
 49. V Anić, J Silić, *Pravopis hrvatskoga jezika*, Novi Liber-Školska knjiga, Zagreb, 2001, 197-198
 50. S Halilović, *Pravopis bosanskoga jezika*, Kulturno društvo Bošnjaka Preporod, Sarajevo, 1996
 51. V P Nikčević, *Štokavski dijasistem*. Etnička i jezička osnova, Crnogorski PEN centar, Cetinje, 1998, 32
 52. V P Nikčević, Vukov model standardnog jezika u teoriji i praksi, *Jezikoslovne studije*, Centralna narodna biblioteka Republike Crne Gore "Đurđe Crnojević". Posebna izdanja. Knjiga 53, Cetinje 2004, 331-358, i u Zborniku radova naučnog skupa *Vuk Karadžić i Crnogorci*, Cetinje, 5. jun 2004, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje 2005, 13-40
 53. V Nikčević, *Pravopis crnogorskog jezika*, prvo izdanje, Crnogorski PEN centar, Cetinje 1997, 53-54
 54. *Pravopis srpskoga jezika*, Matica srpska-Matica hrvatska, Novi Sad-Zagreb, 1969, 227.
 55. Konstantin VII. Porfirogenet, *De administrando imperio*

Sažimак

Po mnijenju R. Boškovića, centralno pitanje i jata i slavistike je da li je praslovensko jat ѣ diftong ili monoftong. Odgovor na to izuzetno složeno pitanje u ovom radu traži se zavisno od toga će se nalazila prapostojbina starijih Slovjena i njihova praslovenskoga jezika kao areala praizvora, prototipa i praiskona izgovora slovjenskog jata ѣ kao glavnoga razlikovnog tipološkoga i strukturalnog elementa među slovjenskim jezicima. Polazeći od toga da se glasovi i fonemi kao najmanje fonetske i fonemske - fonološke jedinice ne mogu dalje dijeliti i analizirati, cijepati ili razlagati na tradicionalistički monogenetski - monocentrični, već nastajati na poligenetski - policentrični strukturalistički način, tj. u međusobnijem uzajamnim suodnosima, dolazi se do saznanja da bi prapostojbina starijih Slovjena potencijalno mogla bila tamo će ima najviše drugačica ѣ. To su Slovenija sa zapadnijem venetskim i istočnim slovjenskim predjelima, Poljska za Vendima i Česima te trougao Poljska-Ukrajina-Bjelorusija, koji sam lingvistički opredijelio, a ostale variante neka se opredijele za moguću međusobnu uporedbu. Na tome trouglu nalazila se i njegova ranija baltoslovenska jezička zajednica kao dio indoevropskoga prajezika nostratičke natporodice kao mogućeg najstarijeg pretpostavljenog njihova praizvora, prototipa i praiskona. A to dalje znači da svi najznačajniji slovjenski izgovori mogu da predstavljaju drugačice (varijante ili inačice) prapoljskoga iä ('ä) kao difuznog dvoglasa između ja ('a) i je ('e), nastale zavisno od položaja u kojemu se nalaze i na temelju gubljenja glasa i fonema j kao vrlo slabog i promjenjivoga suglasnika i njegova pretvaranja po izgovoru u veoma bliski glas i fonem i kao njegov alofon i (neslogotvorni oblik vokala i, kao npr. u *kraj*), i obratno, na bazi pretvaranja i u j, i u e te e u i i razdvajanja ie na i i e.